

CZEŚĆ I
ZAGADNIENIA OGÓLNE

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

§ 1. Definicja oraz funkcje prawa zobowiązań w obrocie powszechnym i gospodarczym

Prawo cywilne stanowi gałąź prawa wyodrębnioną dzięki określonej metodzie regulacji stosunków prawnych.

Metoda cywilistyczna charakteryzuje się tym, że występuje w niej **autonomiczność (równorzędność) podmiotów** oraz zauważalny jest **brak bezpośredniego przymusu ze strony organów państwa**.

Warto przypomnieć, iż oprócz metody cywilnoprawnej wyróżnia się metodę administracyjną, opartą o zasadę władztwa i podporządkowania jednego podmiotu (obywatela) wobec drugiego (państwa) oraz metodę karną (która operuje karą za sprzeczne z prawem zachowanie adresata normy prawnej). Te zróżnicowane metody oddziaływania prawa powodują, że ustawodawca sam decyduje o tym, która z metod w danej dziedzinie stosunków prawnych powinna znaleźć zastosowanie.

Autonomiczność oznacza, że żadna ze stron nie jest podporządkowana drugiej stronie (tzw. równorzędność formalna), z kolei brak **bezpośredniego przymusu ze strony organów państwa** oznacza, że stosunek cywilnoprawny może powstać bez udziału organów państwa, świadczenie może być dobrowolnie spełnione, tak że cała machina przymusu państwowego nakazująca określone zachowanie w ogóle nie zostanie uruchomiona. Prawo cywilne jest tak skonstruowane, aby stworzyć pole do działania dla autonomicznych i równorzędnych jednostek, przez to jest doskonałym regulatorem stosunków prawnych występujących w gospodarce wolnorynkowej. Prawo zobowiązań jest tą częścią prawa cywilnego, która charakteryzuje się występowaniem praw podmiotowych o charakterze względnym.

Na prawo zobowiązań składają się stosunki cywilnoprawne w normatywnej postaci zobowiązania. Stąd określenie zakresu pojęcia prawa zobowiązań jest uzależnione od ustalenia tego, na czym polega **zobowiązanie** (szerzej na temat pojęcia zobowiązania piszemy w rozdziale następnym). W tym miejscu należy wskazać, że zobowiązanie polega na tym, że jeden z podmiotów zwany dłużnikiem jest zobowiązany do spełnienia świadczenia, a drugi jest z tego tytułu uprawniony. Powstaje zatem **węzeł prawny** (*vinculum iuris*) pomiędzy konkretnymi podmiotami prawa.

Ten sposób ukształtowania stosunku prawnego, w którym jedna osoba ma w stosunku do danej osoby prawo domagania się określonego zachowania, sprawił, iż **stosunki zobowiązaniowe są definiowane jako stosunki typu względnego**. Aby móc na drodze sądowej domagać się realizacji swego prawa podmiotowego, wierzyciel (powód) musi wykazać, iż pomiędzy nim a dłużnikiem (pozwanym) istnieje węzeł prawny – stosunek zobowiązaniowy, który uprawnia go do dochodzenia prawa podmiotowego.

Najczęściej **przedmiotem** stosunków prawnych z zakresu prawa zobowiązań jest wymiana dóbr i usług o wartości majątkowej. Prawo zobowiązań odnosi się do źródeł, z których wynikają stosunki wymiany dóbr i usług, a także do treści stosunków, których istotę stanowi wymiana lub które taką wymianę przygotowują, a także prowadzą do zmiany i ustania stosunków wymiany. Innymi słowy, **prawo zobowiązań wyznacza prawne powinności (i odpowiadające im uprawnienia) na tle wymiany dóbr i usług**¹.

Podstawową funkcją prawa zobowiązań jest **regulacja za pomocą norm prawnych obrotu majątkowego pomiędzy podmiotami prawa cywilnego** (osobami fizycznymi, osobami prawnymi czy tzw. ułomnymi osobami prawnymi), a także **ochrona prawna sposobów korzystania z dóbr i usług**. Należy także pamiętać, że prawo zobowiązań **chroni dobra majątkowe i osobiste uprawnionych podmiotów**, o ile dobra te zostały naruszone bez dostatecznego usprawiedliwienia prawnego. W związku z tym prawo zobowiązań przewiduje także postać tzw. zobowiązania odszkodowawczego oraz zobowiązania z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia (szerzej o tym w źródłach powstania zobowiązania – zob. rozdział następny)².

Na **prawo cywilne** składają się określone działy: część ogólna, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo spadkowe, prawo rodzinne, prawo własności intelektualnej. Podział ten zasadza się na kryterium **typu stosunku cywilnoprawnego**, ewentualnie odnosi się do **specyfiki przedmiotu** regulowanego określonym działem, wreszcie wyodrębnienie może być spowodowane **celem**, jakiemu służą określone normy prawne zgrupowane w danym dziale prawa cywilnego. Tym zagadnieniom poświęcony jest następny paragraf.

¹ Zob. *W. Czachórski, Zobowiązania*, s. 19.

² Zob. szerzej *A. Stelmachowski, Zarys*, s. 36 i nast.

§ 2. Prawo zobowiązań na tle innych części prawa cywilnego

I. Prawo zobowiązań a prawo cywilne – część ogólna

Część ogólna prawa cywilnego – jak sama nazwa wskazuje – zawiera normy prawne, które znajdują zastosowanie we wszystkich rodzajach stosunków cywilnoprawnych. Dział ten **nie reguluje** samodzielnie stosunków społecznych, a zatem nie można wyróżnić w jego obrębie specyficznie pojmowanego przedmiotu regulacji prawnej.

Niemniej należy podkreślić szczególne związki pomiędzy tą częścią prawa cywilnego a prawem zobowiązań. Część ogólna prawa cywilnego reguluje bowiem czynności prawne, w tym zawarcie umowy, formy czynności prawnych, wady oświadczenia woli. Są to zagadnienia niezwykle istotne z punktu widzenia prawa zobowiązań. Instrument prawny, jakim jest umowa zobowiązaniowa, ma bowiem zasadnicze znaczenie w szeroko pojmowanym obrocie gospodarczym.

II. Prawo zobowiązań a prawo rzeczowe

Prawo zobowiązań od prawa rzeczowego różni zarówno **przedmiot, jak i typ stosunku prawnego** łączącego dane podmioty. **Prawo rzeczowe** ma za przedmiot rzecz, zaś forma korzystania z rzeczy ujmowana jest pod postacią prawa podmiotowego **bezwzględno**. Prawo wobec danej rzeczy jest wykonywane wprost, bez pośrednictwa innych osób, jest skuteczne *erga omnes* – wobec wszystkich podmiotów prawa, co oznacza, że każdy podmiot ma obowiązek respektować uprawnienia innego podmiotu prawa w stosunku do danej rzeczy.

Prawo zobowiązań, regulując społeczne formy korzystania z dóbr i usług, ma za przedmiot nie tylko rzeczy (w rozumieniu prawa rzeczowego), ale i inne dobra oraz wskazane wyżej usługi, a także pieniądze. Forma korzystania jest ujmowana pod postacią praw podmiotowych **względnych** (skutecznych *inter partes* – jedynie wobec określonych stron stosunku zobowiązaniowego).

Należy jednak pamiętać, że stosunki cywilnoprawne z zakresu prawa rzeczowego i prawa zobowiązań są ze sobą powiązane, często uzupełniają się, a także wzajemnie warunkują.

Przykład 1: Umowa sprzedaży jest stosunkiem prawnym, w którym kupujący jest dłużnikiem sprzedawcy w odniesieniu do ceny rzeczy, a wierzycielem w zakresie uprawnienia do przeniesienia na niego własności rzeczy. Te obowiązki i prawa są skorelowane z odpowiednimi prawami i obowiązkami sprzedawcy. Sprzedawca jest dłużnikiem kupującego w zakresie obowiązku przeniesienia własności rzeczy i jednocześnie wierzycielem, jeśli idzie o zapłatę za wydaną rzecz. Opisany w ten sposób stosunek zobowiązaniowy przygotowuje stosunek rzeczowy. Wykonanie bowiem zobowiązania ze stosunku sprzedaży doprowadzi do przeniesienia własności rzeczy, a zatem ziszczenia się skutku prawnorzeczowego.

Przykład 2: W przepisach dotyczących najmu lokali, w art. 690 KC czytamy, że do ochrony praw najemcy do używania lokalu stosuje się odpowiednio przepisy o ochronie własności. Najemca zatem, posiadając prawo obligacyjne do lokalu, może skorzystać także z silniejszej ochrony natury prawno-rzeczowej: przysługuje mu (oprócz ochrony posesoryjnej jako posiadaczowi zależnemu) zarówno roszczenie windykacyjne, jak i negatoryjne w odniesieniu do osób trzecich naruszających jego prawo.

III. Prawo zobowiązań a prawo spadkowe

Prawo zobowiązań od prawa spadkowego różni z kolei **cel unormowania**. Prawo spadkowe, normując przejście praw i obowiązków o charakterze majątkowym (zarówno bezwzględnych, jak i względnych), ma na celu regulację stosunków prawnych **mortis causa (na wypadek śmierci)**, podczas gdy prawo zobowiązań, normując m.in. przejście praw i obowiązków, ma na celu regulację stosunków prawnych **inter vivos (pomiędzy żyjącymi)**. Podobnie jak w prawie rzeczowym, także w prawie spadkowym spotykamy normy o charakterze typowo zobowiązaniowym, np. odpowiedzialność za długi spadkowe, regulacja dotycząca zapisu.

Warto także w tym miejscu wskazać, że ze względu na cel regulacji prawa spadkowego (przejście praw i obowiązków na wypadek śmierci) oraz cel prawa rzeczowego (zapewnienie bezpieczeństwa obrotu rzeczami) działy te charakteryzuje w zdecydowanej większości występowanie norm o charakterze *iuris cogentis* (bezwzględnie obowiązującym), podczas gdy na prawo zobowiązań składają się normy prawne przede wszystkim o charakterze względnie obowiązującym: *iuris dispositivi*.

Wszystkie przedstawione wyżej działy prawa cywilnego znalazły się w ramach czterech ksiąg Kodeksu cywilnego: księga pierwsza – „Część ogólna”, księga druga – „Własność i inne prawa rzeczowe”, księga trzecia – „Zobowiązania”, księga czwarta – „Spadki”.

IV. Prawo zobowiązań a prawo na dobrach niematerialnych

Prawo zobowiązań od prawa na dobrach niematerialnych różni się przede wszystkim **przedmiotem unormowania**. Jak sama nazwa wskazuje, prawo na dobrach niematerialnych dotyczy specyficznie określonych dóbr, będących rezultatem twórczości ludzkiej. Zwykle mają one charakter **niematerialny** (przez to różnią się od rzeczy), lecz jednocześnie przedstawiają określoną wartość majątkową. Społeczne formy korzystania z tych dóbr mogą mieć zarówno postać praw bezwzględnych (np. prawo własności do znaku towarowego), jak i względnych (np. prawo do używania patentu). Prawa te uregulowane są w odrębnych od Kodeksu cywilnego ustawach (zob. ustawa z 4.2.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1231 ze zm.; ustawa z 30.6.2000 r. – Prawo własności przemysłowej, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 776 ze zm.).

V. Prawo zobowiązań a prawo rodzinne

Prawo zobowiązań reguluje stosunki prawne przede wszystkim o charakterze majątkowym, podczas gdy prawo rodzinne dotyczy stosunków prawnych, w których przeważa **element niemajątkowy**. Jeśli nawet przedmiotem prawa rodzinnego stają się stosunki majątkowe, to są one specyficznie determinowane – powiazaniami natury rodzinnej, opiekuńczej (przewaga elementów osobowych nad majątkowymi). W prawie zobowiązań nie jest istotna więź rodzinna pomiędzy stronami stosunku zobowiązaniowego. Wyodrębnienie prawa rodzinnego jako części prawa cywilnego nastąpiło zatem zarówno ze względu na specyficzny **przedmiot** stosunku prawnego, jak i ze względu na **cel** tej części prawa cywilnego.

Przykład: Z charakteru stosunków rodzinnych wynika np. konieczność podporządkowania jednego podmiotu – dziecka, władzy drugiego podmiotu prawa – rodzica, czego nie ma na gruncie prawa zobowiązań hołdującego formalnej równości podmiotów wobec prawa.

Wyrazem tego stało się uchwalenie odrębnej ustawy – z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.). Spośród zasad prawa rodzinnego warto wyeksponować zasadę autonomiczności rodziny (ingerencja państwa w stosunki rodzinne jest wyjątkiem ograniczonym do sytuacji szczególnych, najczęściej patologicznych), zasadę dobra dziecka czy zasadę trwałości związku małżeńskiego.

§ 3. Zasady prawa cywilnego zajmujące szczególne miejsce w prawie zobowiązań

I. Zasada autonomii woli stron (ze szczególnym uwzględnieniem zasady swobody umów)

Polega na braku władczego podporządkowania podmiotów wchodzących ze sobą w określony stosunek prawny. Co oznacza, że żaden z podmiotów prawa cywilnego nie może władczo kreować sytuacji prawnej drugiego podmiotu. Konsekwencją tak rozumianej autonomiczności jest **równorzędna pozycja** stron stosunków cywilnoprawnych. Przy tym równorzędność ta ma charakter **formalny**, co oznacza, że ustawodawca nie może poprzez przepis prawa prowadzić do takiego ukształtowania stosunku prawnego, gdzie jedna strona zostałaby władczo podporządkowana drugiej (gdyby tak się stało, mielibyśmy do czynienia z prawem administracyjnym).

Równorzędność formalna nie prowadzi do równości faktycznej. W praktyce zatem jedna ze stron stosunku prawnego może narzucić drugiej warunki umowy, które druga – z różnych pozaprawnych względów – zmuszona jest przyjąć. Środki przeciwdziałające brakowi równości faktycznej stron w stosunku zobowiązani-

wym omawiamy w innej części podręcznika (zob. część poświęconą wybranym zagadnieniom prawa konsumenckiego), w tym miejscu należy jedynie zaznaczyć, że autonomiczność podmiotów stosunku cywilnoprawnego nie ma na celu zapewnienia sprawiedliwości społecznej, hołduje bowiem innym wartościom.

Autonomiczność podmiotów prawa cywilnego czerpie swą legitymizację z dwóch podstawowych wartości: godności osoby ludzkiej oraz równości wszystkich podmiotów wobec prawa¹.

W literaturze przyjmuje się, że w płaszczyźnie funkcjonalnej głównym przejawem zasady autonomiczności jest **zasada swobody umów**².

Zasada ta jest wyrazem samoograniczenia roli państwa w zakresie stanowienia prawa (słynny art. 1134 Kodeksu Napoleona głosił: „Umowy legalnie zawarte stają się prawem dla tych, którzy je zawarli”). Stąd też w prawie zobowiązań poważna część norm prawnych została ujęta pod postacią norm *iuris dispositivi*, które mają zastosowanie tylko wówczas i tylko o tyle, o ile strony same nie uważały za właściwe danej materii uregulować. Drugą konsekwencją zasady swobody umów jest zasadnicze nastawienie prawa cywilnego na to, że strony same winny dochodzić swoich praw (*Vigilantibus iura scripta sunt* – „Prawa są napisane dla czujnych”). Wskazuje się, że skoro strony mogą same powołać do życia stosunek prawny, a następnie go przekształcić i znieść, to do nich należy wykorzystanie możliwości dochodzenia swoich praw wynikających z tego stosunku prawnego. Państwo z urzędu nie czuwa zatem nad realizacją prawa, skoro strony same je ustanowiły. Przymus państwowy jest zarezerwowany tylko dla sytuacji konfliktowych pomiędzy stronami. Wreszcie trzecią konsekwencją jest odformalizowanie prawa cywilnego poprzez wskazanie, że wszystko, co nie jest zakazane, jest dozwolone. W ten sposób eksponuje się wolność jednostek w kreowaniu norm je obowiązujących³.

II. Zasada bezpieczeństwa obrotu i ochrony praw nabytych

Zasada bezpieczeństwa obrotu jest przejawem zasady bezpieczeństwa prawnego w ogólności. Jakkolwiek podkreśla się, że zasada ta ma głównie zastosowanie w prawie rzeczowym i spadkowym, które zawierają najwięcej norm o charakterze bezwzględnie obowiązującym, również na gruncie prawa zobowiązań zasada ta odgrywa niebagatelną rolę.

Przejawem zasady bezpieczeństwa obrotu jest m.in. reguła *lex retro non agit* (**prawo nie działa wstecz**), wyrażona w art. 3 KC. Zgodnie z tym przepisem ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu. Przepis ten wskazuje zatem na możliwe wyjątki. Jednakże z orzecznictwa konstytucyjnego

¹ A. Stelmachowski, Zarys, s. 36.

² Tamże.

³ Zob. szerzej A. Stelmachowski, Zarys, s. 93–95.

wynika, że dopuszczalność wprowadzenia retroakcji jest mocno ograniczona; tylko w wyjątkowych przypadkach i tylko w wyraźny sposób¹.

W tym kontekście warto wyeksponować nadrzędną konstytucyjną zasadę zaufania obywateli do państwa prawa. Trybunał Konstytucyjny wyraźnie podkreślił, iż przy ocenie, czy wsteczne działanie przepisu nie czyni go sprzecznym z Konstytucją, należy brać pod uwagę także zasady, takie jak: bezpieczeństwo i pewność obrotu, stabilność stosunków przez prawo regulowane, ochronę praw nabytych.

Z regułą *lex retro non agit* łączy się inna ważna reguła: *tempus regit actum* (**ważność czynności prawnej ocenia się według prawa, jakie obowiązywało w chwili jej dokonania**).

Przepis art. XLIX § 1 PWKC wskazuje jednak, że do zobowiązań, które powstały przed dniem wejścia w życie KC (tj. przed 1.1.1965 r.), stosuje się przepisy tego kodeksu, jeżeli chodzi o skutki prawne zdarzeń, które nastąpiły po dniu wejścia kodeksu w życie, a które nie są związane z istotą stosunku prawnego. Za tego rodzaju skutki prawne ustawodawca uznał w szczególności: przejście praw i obowiązków, odnowienie, potrącenie, niemożliwość świadczenia, wygaśnięcie lub zmianę zobowiązania, zwłokę, niewykonanie zobowiązania (zob. § 2 i 3 art. XLIX PWKC). O ile skutki te nastąpiły po dacie wejścia w życie kodeksu, stosuje się doń przepisy KC. Jeszcze dalej poszedł ustawodawca w art. L PWKC, wskazując, że do istniejących już zobowiązań z umów: kontraktacji, najmu, dzierżawy, rachunku bankowego, ubezpieczenia, renty, dożywocia, stosuje się przepisy KC. Oznacza to, że – bez względu na to, czy dany skutek jest związany z istotą stosunku prawnego, czy też nie – do oceny tych zobowiązań o charakterze trwałym (ciągłym) stosuje się przepisy nowego prawa. Moc wsteczna działania prawa wynika tu z treści ustawy jak i celu (z istoty i charakteru stosunków prawnych o charakterze ciągłym).

Reguły te nie mają znaczenia tylko historycznego, jak się wskazuje na gruncie prawa zobowiązań – **odnoszą się do relacji prawa dawnego do prawa nowego**².

Przykład: Przepis art. 365¹ został dodany do KC przez art. 26 pkt 2 ustawy z 21.6.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. Nr 71, poz. 733). Regulacja ta wprowadza zasadę, że wszelkie zobowiązania bezterminowe o charakterze ciągłym mogą wygasnąć na podstawie wypowiedzenia przez dłużnika lub wierzyciela nawet w przypadku braku określenia terminu wypowiedzenia (umownego, ustawowego czy zwyczajowego). Przepis art. 365¹ KC wszedł w życie z dniem 10.7.2001 r., niemniej ustawodawca w art. 27 cytowanej ustawy uznał, że znajduje on również zastosowanie do stosunków prawnych powstałych przed dniem wejścia jego w życie. Uzasadnieniem tego podejścia jest charakter stosunków prawnych ciągłych, które znamionuje rozciągłość w czasie.

Przejawem zasady bezpieczeństwa obrotu jest także reguła **ochrony praw osób trzecich**. Na gruncie prawa zobowiązań ochrona praw osób trzecich przejawia się przede wszystkim w zasadzie, że umowy nie mają skutku wobec osób trzecich. Wy-

¹ Zob. wyr. TK z 20.01.2010 r., Kp 6/09, OTK-A 2010, Nr 1, poz. 3; wyr. TK z 13.3.2014 r., P 38/11, OTK-A 2014, Nr 3, poz. 31.

² Zob. Z. Radwański, Zobowiązania, wyd. 13, s. 7.

jątkowo w orbitę stosunku zobowiązaniowego może zostać włączona osoba trzecia, ale i wtedy prawo chroni interesy takiej osoby (por. rozważania dotyczące umów odnoszących się do osób trzecich). Powództwo może być skierowane przeciwko osobie trzeciej wyjątkowo. Tak się dzieje w przypadku zaistnienia przesłanek skargi pauliańskiej, gdy wskutek czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzycieli osoba trzecia uzyskała korzyść majątkową (art. 527 i nast. KC) – zob. roz. X.

III. Zasada słuszności

Na zasady słuszności składają się zarówno zasady moralne, jak i obyczajowe społeczeństwa polskiego wyrosłe na gruncie polskich obyczajów i tradycji historycznych¹.

Zasada słuszności jest traktowana jako środek korektury prawa, wtedy gdy prawo ze względu na swą ogólność nie jest w stanie dać właściwego rozstrzygnięcia dla konkretnego przypadku. Liczni komentatorzy ujmują zasadę słuszności jako swoistą klapę bezpieczeństwa systemu prawnego.

Przykład: W art. 5 KC czytamy: „Nie można czynić ze swego prawa użytku, który byłby sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony”. Poprzez art. 5 KC dokonuje się niezbędna korektura prawa. Ustawodawca, dając oręż jednostce do ochrony swych praw, licząc się z ułomnościami natury ludzkiej, stwarza mechanizm przeciwdziałający wykorzystywaniu instrumentów prawnych w niesłusznych celach.

O zasadach słuszności i ich odzwierciedleniu w prawie stanowionym pisano od dawna. Odwoływanie się do pierwiastka moralnego jest widoczne w najstarszych łacińskich paremiach rzymskich jurystów, takich jak: *Summum ius summa iniuria*, czy *Ius summum summa est malitia* („Ściśle, kurczowe trzymanie się litery prawa prowadzi do niesprawiedliwości”).

Zasady słuszności mają swoje odzwierciedlenie w tzw. klauzulach generalnych. Klauzule generalne **nie są** zaliczane do norm ściśle prawnych, określane są mianem norm społecznych, które wprowadza się po to do przepisów prawnych, aby oderwać się od sztywności prawa pozytywnego. Wyrażają one idee słuszności w prawie oraz odwołują się do powszechnie uznawanych w naszej kulturze wartości.

Przykład: W art. 56 KC ustawodawca wskazuje, że czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają m.in. z zasad współżycia społecznego. Wytyczna ta w tłumaczeniu oświadczeń woli stron znalazła odzwierciedlenie w sporach pomiędzy Narodowym Funduszem Zdrowia a świadczeniodawcami o tzw. świadczenia ponadlimitowe, powstałe na gruncie umów o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych. Sąd Najwyższy wskazał, że w zakresie dotyczącym wynagrodzenia za świadczenia

¹ Zob. szerzej A. Stelmachowski, *Zarys*, s. 120.

spełniane w tzw. ramach przymusu ustawowego (w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia pacjenta) nie można jedynie odnosić się do treści umowy, lecz należy mieć na uwadze głębszą, bogatszą treść stosunku zobowiązaniowego, który wyznaczają, oprócz umowy: przepisy ustawowe, zasady współżycia społecznego i ustalone zwyczaje (wyr. SN z 29.3.2006 r., IV CSK 158/05, Legalis).

W ramach stosunku zobowiązaniowego dłużnik ma wykonać swoje zobowiązanie zgodnie z jego treścią, w sposób odpowiadający celowi społeczno-gospodarczemu oraz **zasadom współżycia społecznego**, a jeżeli istnieją w tym zakresie ustalone zwyczaje – także w sposób odpowiadający tym zwyczajom. W ten sam sposób powinien współdziałać wierzyciel (art. 354 KC). Ponadto na gruncie prawa zobowiązań najliczniejszą grupę przepisów odwołujących się do zasad słuszności stanowią te, w których powstanie, zmiana lub ustanie konkretnych praw lub obowiązków stron jest przesłanką oceny danego stosunku prawnego.

W grupie tej można wskazać przepisy: art. 411 pkt 2, art. 440, art. 446 § 2, art. 826 § 2 KC. Doskonałą ilustracją jest przepis art. 411 pkt 2 KC, który wskazuje, że nie można żądać zwrotu świadczenia nienależnego (w rozumieniu art. 410 KC), jeśli spełnienie tego świadczenia czyniło zadość zasadom współżycia społecznego.

W tym miejscu warto także uwypuklić charakterystyczną zmianę nazewnictwa w odniesieniu do zasady słuszności. W starszych przepisach ustawodawca posługuje się pojęciem zasady współżycia społecznego (nazewnictwo wprowadzone przez ustawodawcę w okresie socjalistycznym), z kolei w innych przepisach, mających postać klauzul generalnych wprowadzonych do KC w okresie późniejszym, pojawiają się określenia: słuszności kontraktowej, dobrej wiary, dobrych obyczajów (to ostatnie np. w art. 385¹ § 1 KC)¹.

¹ A. Stelmachowski, Zarys, s. 111 i nast.; S. Dmowski, Komentarz. Część ogólna, s. 36 i nast.

Tabela 1. Zasady prawa cywilnego i ich odzwierciedlenie w prawie zobowiązań

Podstawowe zasady prawa cywilnego		
Autonomiczności	Bezpieczeństwa obrotu	Słuszności
<p>Polega na tym, że żaden z podmiotów prawa cywilnego nie może władczo kreować sytuacji prawnej drugiego podmiotu. Konsekwencją tej zasady jest równorzędna pozycja stron stosunków cywilnoprawnych.</p> <p>W płaszczyźnie funkcjonalnej przejawem zasady autonomiczności jest zasada swobody umów, mająca pierwszoplanowe znaczenie na gruncie prawa zobowiązań (art. 353¹ KC).</p>	<p>Ma na celu zapewnienie bezpieczeństwa prawnego adresatom norm prawnych. Przejawem tej zasady na gruncie prawa cywilnego jest przede wszystkim reguła nieretroakcji. W warstwie pozytywnej reguła ta oznacza, że prawo działa jedynie na przyszłość, nie obejmując swoim zakresem okresu poprzedzającego wejście w życie ustawy. Nałożenie obowiązku przestrzegania określonych norm prawnych (zawierających określone reguły postępowania) wymaga uprzedniego wydania ustawy i jej ogłoszenia.</p> <p>Innym przejawem tej zasady jest ochrona praw osób trzecich, która na gruncie prawa zobowiązań przede wszystkim oznacza, że umowy nie mają skutku wobec osób trzecich (wyjątek art. 393 KC).</p>	<p>Wyraża ona ideę słuszności w prawie oraz odwołuje się do powszechnie uznawanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości.</p> <p>Są to podstawowe zasady etycznego i uczciwego postępowania.</p> <p>Na gruncie prawa zobowiązań klauzule generalne odnajdujemy w przepisach: art. 353¹, 354, 357¹, 358¹ § 3, 385¹ § 1, 385², 411 pkt 2 KC. Odpowiedzialność odszkodowawczą na zasadach słuszności przewidują przepisy: art. 417², 428, 431 § 2 KC. Do zasad współżycia społecznego ustawodawca odwołuje się także w art. 440, 446 § 2 KC. W części szczególowej prawa zobowiązań można wskazać art. 826 § 2, 827, 902 KC.</p>

§ 4. Źródła i struktura prawa zobowiązań

Zgodnie z art. 87 Konstytucji RP źródłami powszechnie obowiązującego prawa w Rzeczypospolitej Polskiej są: **Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia i akty prawa miejscowego.**

Z punktu widzenia zasady hierarchiczności norm prawnych normy zawarte w Konstytucji RP mają podstawowe znaczenie dla prawa cywilnego w tym sensie, że wyznaczają ramy regulacji niższego rzędu (tj. samego Kodeksu cywilnego jak i tzw. ustaw okołokodeksowych, a także rozporządzeń). Normy konstytucyjne powodują także określoną wykładnię przepisów prawa cywilnego. Jak się wskazuje, Konstytucja stanowi wyzwanie dla sądów do podjęcia wysiłku interpretacyjnego przepisów kodeksu w duchu uregulowań konstytucyjnych.

Przykład: Przepis art. 77 ust. 1 Konstytucji RP statuujący prawo każdego do wynagrodzenia szkody, jaka została wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej, stał się wyznacznikiem wykładni przepisu art. 417 KC w brzmieniu przed nowelizacją dokonana ustawą z 17.6.2004 r. (Dz.U. Nr 162, poz. 1692 ze zm.). Wykładnia przesłanek odpowiedzialności władzy publicznej z punktu widzenia przepisów Konstytucji RP dokonana przez Trybunał Kon-

stytucyjny w wyr. z 4.12.2001 r. (SK 18/00, OTK 2001, Nr 8, poz. 256) najpierw doprowadziła do eliminacji przesłanki winy w przypadku odpowiedzialności Skarbu Państwa za funkcjonariuszy publicznych w sferze imperium na tle przepisu art. 417 KC, a następnie przyczyniła się do wprowadzenia obecnie obowiązujących reguł odpowiedzialności władzy publicznej¹.

Wśród ustaw – jako aktów prawnych hierarchicznie stojących zaraz po Konstytucji – najważniejsze znaczenie należy przypisać **Kodeksowi cywilnemu**.

Ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny weszła w życie 1.1.1965 r. Od tego czasu była wielokrotnie nowelizowana, zarówno ze względu na konieczność dopasowania regulacji do nowego ustroju politycznego po 1989 r., jak i z powodu wejścia Rzeczypospolitej Polski do struktur Unii Europejskiej.

Szczegółowo poszczególne nowelizacje do Kodeksu cywilnego omawia E. Łętowska, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 5, s. 80–86.

Warto też zapoznać się z projektem zmian Kodeksu Cywilnego – Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu Cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej, pod red. Z. Radwańskiego, Warszawa 2006.

Wśród innych ustaw mających znaczenie z punktu widzenia stosunków prawnych w dziale prawa zobowiązań należy wymienić ustawę z 21.6.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1182 ze zm.) – jako ustawę znajdującą zastosowanie w stosunkach prawnych dotyczących najmu lokali. Następnie ustawy pozakodeksowe odnoszące się do prawa konsumenckiego: ustawę z 30.5.2014 r. o prawach konsumenta (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 134 ze zm.) oraz ustawę z 12.5.2011 r. o kredycie konsumenckim (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1083).

Prawo zwyczajowe nie jest źródłem prawa w rozumieniu Konstytucji RP. Jednakże, jeśli prawo zwyczajowe nie pozostaje w sprzeczności z prawem stanowionym (w ten sposób podkreśla się wyższość prawa stanowionego), nie należy *a priori* negować możliwości zastosowania prawa zwyczajowego dla oceny konkretnych stosunków cywilnoprawnych.

Cytowany już art. 354 KC wskazuje, że dłużnik powinien wykonać zobowiązanie zgodnie z jego treścią, w sposób odpowiadający jego celowi społeczno-gospodarczemu oraz zasadom współżycia społecznego, a **jeżeli istnieją w tym zakresie ustalone zwyczaje – także w sposób odpowiadający tym zwyczajom**.

Przez zwyczaj rozumie się stałą, utartą praktykę, która tworzy regułę postępowania bez udziału organów państwa. Różnica pomiędzy prawem zwyczajowym a zwyczajem tkwi w tym, że zwyczaj należy do układu norm pozaprawnych, natomiast prawo zwyczajowe jest dziełem praktyki organów państwowych lub innych uprawnionych gremiów. Prawo zwyczajowe jako prawo spisane może zatem znaleźć zastosowanie w praktyce stosowania prawa. Z kolei zwyczaj uzyskuje tylko wtedy doniosłość prawną, gdy dany przepis prawny do niego odsyła. Oprócz art. 354 KC, gdzie zwyczaj dookreśla sposób wykonania zobowiązania, na gruncie prawa zobo-

¹ Zob. E. Łętowska, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 5, s. 73.

wiązań do zwyczaju odnoszą się m.in. art. 384 § 2 KC (moc wiążąca wzorca zależy od tego, czy w stosunkach danego rodzaju posługiwanie się wzorcem jest zwyczajowo przyjęte), art. 394 KC (zwyczaj pomaga ustalić, czy mamy do czynienia z zadatkiem), art. 699 KC (zwyczaj pomaga określić termin płatności czynszu z tytułu umowy dzierżawy, jeśli strony tego nie uzgodniły w umowie)¹.

Na końcu części wprowadzającej należy wskazać na powszechnie przyjętą strukturę prawa zobowiązań. Prawo to dzieli się na **część ogólną** (art. 353–534 KC), która odnosi się do wszystkich typów stosunków zobowiązaniowych (również tych uregulowanych poza KC) oraz **na część szczegółową** (art. 535–921¹⁶ KC), na którą składają się poszczególne rodzaje umów nazwanych. Do tego też podziału została dostosowana struktura niniejszej publikacji.

¹ Zob. szerzej A. Stelmachowski, Zarys, s. 312.

